

Beata Świecka, Marcin Koziński

Rola perspektywy czasowej w zadłużeniu gospodarstw domowych: ujęcie behawioralne

Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu 34, 217-230

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BEATA ŚWIECKA¹
MARCIN KOZIŃSKI²
Uniwersytet Szczeciński

ROLA PERSPEKTYWY CZASOWEJ W ZADŁUŻENIU GOSPODARSTW DOMOWYCH. UJĘCIE BEHAWIORALNE

Streszczenie

Artykuł dotyczy problematyki zadłużania gospodarstw domowych oraz relacji między długiem a perspektywą temporalną. Autorzy dyskutują na temat definicji zadłużenia, wprowadzając następnie jego typologię, klasyfikację dłużników oraz z perspektywy interdyscyplinarnej omawiają najważniejsze czynniki wpływające na powstawanie zadłużenia w gospodarstwach domowych. Analizie poddają relacje między subiektywnym postrzeganiem czasu przez człowieka a powiązaniem z powstawaniem zadłużenia.

Słowa kluczowe: zadłużenie, gospodarstwa domowe, finanse behawioralne, perspektywa czasowa

Wprowadzenie

Celem opracowania jest analiza perspektywy czasowej w zadłużeniu gospodarstw domowych. Z uwagi na interdyscyplinarność badanego zjawiska przedstawiono perspektywę behawioralną. Autorzy ukazują zadłużenie jako jedną z decyzji finansowych, które, obok decyzji oszczędnościowych, inwestycyjnych, konsumpcyjnych, w coraz większym stopniu podejmowane są przez gospodarstwa domowe. W oparciu o wyniki wielu badań dokonano analizy omówienia istoty zadłużenia, w tym pojęcia, klasyfikacji, zarówno z punktu widzenia ekonomicznego, jak i psychologicznego. Szczególną uwagę poświęcono postrzeganiu przez członków gospodarstw domowych wpływu czasu oraz

¹ beata.swiecka@wzieu.pl.

² marcinkozinski@wp.pl.

jego znaczenia w kontekście zadłużenia. Analizując różnice indywidualne między osobami zadłużonymi ujęto znaczenie przyjętej perspektywy czasowej, jak też wagi orientacji temporalnej w zadłużeniu na tle pozostałych decyzji finansowych. Problematyka ta ujmowana jest z perspektywy gospodarstwa domowego oraz pojedynczego konsumenta (członka gospodarstwa domowego) funkcjonującego na rynku dóbr i usług. W dużej mierze badania mają charakter eksploracyjny i są próbą ukazania wielu zmiennych wpływających na zachowania ekonomiczne związane z zadłużeniem.

Istota zadłużenia u ujęciu ekonomicznym (finansowym) i psychologicznym

W funkcjonowaniu gospodarstw domowych zadłużenie to naturalny etap w ich rozwoju, który jest wynikiem zaciągania zobowiązań, w tym kredytów i pożyczek. Zadłużenie to normalne zachowanie członków gospodarstw domowych i na pewnym etapie życia jest nieuniknione. To forma pozyskania środków, zwłaszcza we wczesnych okresach cyklu życia gospodarstwa domowego, w którym zapotrzebowanie na środki finansowe jest największe. Jednakże z różnych powodów poziom zadłużenia gospodarstwa może stać się niemożliwy do spłaty i problemem staje się wtedy nadmierne zadłużenie.

Psychologowie (Lea, Webley, Levine) badając zadłużenie członków gospodarstw domowych, rozgraniczają posiadanie kredytu, który jest rozumiany jako umowa odroczenia płatności między dwiema stronami, długu (co oznacza problem ze spłatą wymagalnego już teraz zobowiązania, którego pożyczkobiorca nie może lub nie chce spełnić) oraz problemowego zadłużania (kiedy nie ma perspektyw na spłatę)³. Dług jest zatem przez psychologów rozumiany zamienne z pojęciem zadłużenie.

Przyglądając się jednak samej metodologii badań można zauważyć pewną niespójność, niekiedy bowiem traktuje się dług jako niespłaconą w terminie płatność, innym razem zaś jako fakt posiadania karty kredytowej i niespłacenie całości jej salda w danym miesiącu (choć natychmiastowa spłata całego salda nie jest wymagana). Ponadto niewielu badaczy dokonuje szczegółowego rozróżnienia na typy długów (kredytów), np. gotówkowy, ratalny, hipoteczny, kartę kredytową, linię odnawialną w koncie, w pewnym sensie traktując je jako przejawy tego samego zjawiska zadłużenia, choć różnie rozumiejąc moment jego powstania. To metodologiczne zamieszanie sprawia, że analizując dane,

³ S. Lea, P. Webley, R.M. Levine, *The economic psychology of consumer debt*, „Journal of Economic Psychology” 1993, Vol. 14, s. 85–119; S. Lea, P. Webley, C.M. Walker, *Psychological factors in consumer debt: money management, time horizons and consumer behavior*, „Journal of Economic Psychology” 1995, Vol. 16, s. 681–701.

trudno jednoznacznie powiedzieć, czy zajmujemy się zadłużeniem, czy nadmiernym zadłużeniem, czy też może badamy fakt posiadania kredytów, a może badamy osoby, które posiadają opóźnienia w spłacie kredytów gotówkowych. Z punktu widzenia ekonomiki gospodarstw domowych posiadanie długu jest tożsame z zaciąganiem kredytu i jest zobowiązaniem wobec wierzyciela, które może mieć różne formy, np. pieniężną, rzeczową lub mieszaną⁴.

W badaniach psychologicznych niewiele jeszcze miejsca poświęcono zadłużeniu wobec instytucji masowych, jak np. wspólnoty mieszkaniowe czy firmy telekomunikacyjne. Jednakże mimo braku jednoznacznego rozgraniczenia wśród badaczy poziomów i typów zadłużenia, a co więcej wypracowania jednolitego modelu rozumienia zjawiska zadłużenia, w większości przypadków dług traktowany jest jako niespłacone zobowiązanie o charakterze finansowym lub po prostu posiadane przez osobę kredyty w różnorodnych formach. Przyglądając się jednak, w jaki sposób sami konsumenci postrzegają dług, Lunt i Livingstone udowodnili, że niektórzy z nich spostrzegali już sam kredyt jako formę długu⁵. Podobnie Viaud i inni, badając pola skojarzeniowe dla słów „kredyt” i „dług”, zauważyli, że słowo „kredyt” było kojarzone z zakupami domu lub samochodu, ale już w kontekście zakupów typowo konsumpcyjnych kojarzone było ze słowem „dług”⁶. Badacze ci przyjrzeni się również schematowi poznawczemu słowa „konsumpcja” i „wydawanie” i dostrzegli, że ludzie łączą te słowa z pojęciami „kredytu” i „długu”. Oznacza to więc, że konsumpcja jest w perspektywie badanych konsumentów tożsama z kredytem.

Na pojęcie zadłużenia można spojrzeć zarówno wąsko, kojarząc je wyłącznie z zaciąganiem kredytów w instytucjach finansowych, jak i szeroko, gdzie pod uwagę bierze się również (oprócz zadłużenia w bankach i innych instytucjach parabankowych) zadłużenie w instytucjach pozabankowych, w tym instytucjach masowych⁷. W artykule przyjęto szerszą perspektywę pojęcia zadłuże-

⁴ C. Bywalec, *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 172–176.

⁵ P. Webley, E.K. Nyhus, *Life-cycle and dispositional routes into problem debt*, „British Journal of Psychology” 2001, Vol. 92, s. 423–446.

⁶ J. Viaud, Ch. Roland-Lévy, *A positional and representational analysis of consumption. Households when facing debt and credit*, „Journal of Economic Psychology” 2000, Vol. 21, s. 411–432.

⁷ Usługi masowe można zaliczyć do usług komunalnych, rozumianych przez Szewczuka jako zbiór wszystkich usług dostarczonych na rzecz społeczności lokalnej. Są to usługi o charakterze materialnym z zakresu sfery użyteczności publicznej, w skład których wchodzi: usługi komunikacji miejskiej, usługi wodociągowo-kanalizacyjne, dostawa energii cieplnej dla ludności, oczyszczanie ulic i placów oraz usuwanie nieczystości z nieruchomości, urządzenie i utrzymywanie zieleni miejskiej, gazyfikacja bezprzewodowa, utrzymywanie ulic i placów miejskich, wyna-

nia. Mówiąc o zadłużeniu, w istocie mowa o zjawisku wielopłaszczyznowym i wielowymiarowym. Według Lei, Webley'a i Levine'a, konsument (jako członek gospodarstwa domowego), dłużnik może znajdować się na różnych poziomach zadłużenia⁸:

1. Konsument bez zadłużenia, który nie posiada żadnych opóźnień w spłacie zobowiązań, spłaca wszystko terminowo, czyli konsument idealny.
2. Konsument ze średnim zadłużeniem, który spóźnia się ze spłatą różnych zobowiązań, choć dzieje się to rzadko, raczej spowodowane jest czynnikami sytuacyjnymi i w końcu reguluje swoje zobowiązania.
3. Konsument z poważnym zadłużeniem, który jest już w trakcie procesu windykacji lub rozprawy sądowej w sprawie odzyskania pieniędzy przez wierzyciela.

Z tym podziałem można polemizować, zwłaszcza z punktem pierwszym. Jeśli konsument jest bez zadłużenia, to nie może „spłacać wszystkiego terminowo”, w zasadzie to w ogóle nie może spłacać, bo nie ma zadłużenia. Albo posiada zadłużenie, albo nie, niezależnie, czy reguluje je terminowo, czy z opóźnieniami. Przyjęta typologizacja, choć ciekawa, skłania do dyskusji. Można mieć zastrzeżenia do pojęć: konsument ze średnim lub dużym zadłużeniem. Są członkowie gospodarstw domowych mający duże (wielomilionowe, wielomiliardowe) zadłużenie, które regulują bez żadnych opóźnień, są też tacy, którzy mają niewielkie kwotowo zadłużenie i nie regulują go o czasie. Uważa się, że nie ma bezpośredniej korelacji między wielkością długu a regularnością spłat. Potwierdzeniem tego stwierdzenia są badania wykonane w Polsce przez współautorkę artykułu, z których wynika, że dłużnicy mający zadłużenie z tytułu kredytów hipotecznych (opiewających na stosunkowo wysokie kwoty) spłacają je regularnie i przez czasami dziesiątki lat, w odróżnieniu od kredytów konsumpcyjnych, ratalnych (na znacznie niższe kwoty), przy których widoczny jest problem ze spłaceniem należności z tytułu zaciągniętego kredytu. Powyższa polemika ma służyć jako głos w dyskusji i połączenie spojrzenia ekonomisty/finansisty ze spojrzeniem psychologów. Różne postrzeganie specjalistów z różnych dziedzin na to samo zjawisko, w tym wypadku zadłużenia, pozwala szerzej ująć badany problem, choć czasem jest to polemiczne.

jem lokali mieszkalnych i użytkowych, usługi pogrzebowe i cmentarne. Za: A. Szewczuk, *Usługi komunalne*, w: S. Flejterski, A. Panasiuk, J. Perenc, G. Rosa, *Współczesna ekonomika usług*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 480.

⁸ S. Lea, P. Webley, R.M. Levine, *The economic psychology...*, s. 85–119; S. Lea, P. Webley, C.M Walker, *Psychological factors...*, s. 681–701.

Dopelnieniem powyższej dyskusji jest spojrzenie Webley'a i Nyhus dzielących dłużników na pięć typów, począwszy od „idealnego”, który reguluje zobowiązania w terminie i bez opóźnień, przez kolejne stadia narastających kłopotów z zadłużeniem (czyli zwiększające się opóźnienia), aż do etapu całkowitej niezdolności spłaty swoich wszystkich zobowiązań i osiągnięcia etapu „bankruta”⁹. Powyższa klasyfikacja wynika z badań zagranicznych. W świetle badań polskich przeprowadzonych przez współautorkę artykułu, można dokonać podziału dłużników na sześć kategorii, a dokładnie na dwie główne grupy: gospodarstwa domowe „zdrowe” i gospodarstwa domowe „chore”, które dzielą się na kilka pomniejszych. Gospodarstwa domowe „zdrowe” dzielą się na asekurantów (splacających zadłużenie z wyprzedzeniem) i bezpiecznych (splacających zgodnie z harmonogramem spłat). Wśród gospodarstw domowych „chorych” można wyszczególnić zapominałskich (splacających zadłużenie z drobnymi opóźnieniami; do miesiąca, maksymalnie dwóch), pretendujących do niewypłacalności (regulujący zobowiązania z opóźnieniami ponad 2–3 rat, miesięcy), bankrutów (którzy zaprzestali spłat wszelkich zobowiązań) i walczących z biedą (wobec których wszczęto postępowanie egzekucyjne)¹⁰.

Czynniki wpływające na zadłużenie gospodarstw domowych

Zadłużenie gospodarstw domowych jest efektem wpływu wielu czynników. Jest to zjawisko wielowymiarowe i na jego powstawanie wpływają m.in. czynniki demograficzne, sytuacyjne, ekonomiczne¹¹, psychologiczne, choć niektórzy autorzy uważają, że czynniki demograficzne mają dość ograniczony wpływ na powstawanie zadłużenia, a za najlepiej wyjaśniające uważają psychologiczne, takie jak osobowość czy też postawa wobec długu¹².

Z uwagi na szerokie spojrzenie na pojęcie zadłużenia (zaprezentowane w pierwszej części artykułu) ujmujące zadłużenie zarówno w instytucjach bankowych, parabankowych i niebankowych, czynniki wpływające na zadłużenie gospodarstw domowych można ukazać jako zależne i niezależne od gospodarstwa domowego. Te zależne to celowe nieregulowanie płatności czy też zapomnianie, zaś niezależne to głównie wypadki losowe, sytuacje, na które człon-

⁹ P. Webley, E.K. Nyhus, *Life-cycle...*, s. 423–446.

¹⁰ Badania własne współautorki.

¹¹ B. Stone, R.V. Maury, *Indicators of personal financial debt using a multi-disciplinary behavioral model*, „Journal of Economic Psychology” 2006, Vol. 27, s. 543–556.

¹² L. Wang, W. Lu, N. Malhotra, *Demographics, attitude, personality and credit card features correlate with credit card debt: A view from China*, „Journal of Economic Psychology” 2011, Vol. 32, No. 1, s. 179–193.

kowie gospodarstw domowych nie mają wpływu. Autorzy sądzą, że klasyfikacja czynników niezależnych jest dość kłopotliwa, gdyż zaliczając do nich sytuację gospodarczą kraju, obniżenie dochodów, rozwód, utratę pracy itp., można sobie zadać pytanie, czy i na ile członkowie gospodarstw domowych na podstawie wcześniejszych przesłanek są w stanie zabezpieczyć się przed taką ewentualnością. Dla przykładu, jeśli od wielu miesięcy w mediach mowa o kryzysie finansowym, możliwościach utraty pracy przez wiele milionów Polaków, a jednocześnie zwiększa się liczba udzielanych kredytów, to na ile ten czynnik można potraktować jako niezależny od gospodarstwa domowego? W prasie brytyjskiej „Financial Times” z listopada 2011 roku zastanawiano się, czy Polacy nie zauważyli kryzysu¹³.

Mając na uwadze przeróżne klasyfikacje przytoczone powyżej, w niniejszym artykule przyjęto za obowiązujące cztery kategorie czynników wpływających za zadłużenie gospodarstw domowych: ekonomiczne, społeczno-demograficzno-edukacyjne, psychospołeczne i czynniki instytucjonalno-prawne. Do czynników ekonomicznych mających wpływ na zadłużenie gospodarstw domowych należą głównie: wielkość dochodów osiąganych przez gospodarstwa domowe, wysokość wydatków w budżecie gospodarstwa, ceny i dostępność kredytów oraz pożyczek, miejsce sprzedaży, polityka promocyjna itp. Dochód jest ważnym czynnikiem, ale nie najważniejszym, choć warunkuje przyznanie kredytu lub pożyczki bankowej, jednak nie zawsze wpływa na jakość portfela kredytowego. Można posiadać wysokie dochody i być mamym kredytobiorcą (w sensie słabej spłacalności, braku regularności).

Oprócz wysokości dochodu (który obok ceny kredytu wydaje się potocznie najważniejszym czynnikiem) należy zwrócić uwagę na szereg innych czynników, wśród których można wymienić społeczno-demograficzno-edukacyjne, w tym liczbę osób w gospodarstwie domowym, a także wiedzę (formalną i nieformalną), wykształcenie (ekonomiczne i pozaekonomiczne) itp. Wang, Lu i Malhotra uważają, że im lepiej dłużnik jest wyedukowany i im wyższy posiada dochód, tym rzadziej korzysta z kredytu ratalnego¹⁴. Wydaje się to logiczne. Im większy dochód, tym mniejsza potrzeba kupna na raty, większe możliwości zakupu za gotówkę. Wśród czynników korelujących z zadłużeniem wymienia się również przynależność do klasy społeczno-ekonomicznej, liczbę dzieci,

¹³ *Optimistic Poles carry on spending*, „Financial Times” 2011, No. 7, November.

¹⁴ L. Wang, W. Lu, N. Malhotra, *Demographics, attitude...*, s. 179–193.

wiek, fazę rozwoju gospodarstwa domowego¹⁵ czy też płęć (mężczyźni częściej korzystają z kart kredytowych¹⁶). Wiedza finansowa i wykształcenie w znacznym stopniu wpływają za zadłużenie gospodarstw domowych. Webley i Nyhus wskazują, że niski poziom umiejętności zarządzania pieniędzmi może być prognostykiem przyszłych kłopotów finansowych¹⁷. Badacze uważają ponadto, że wiedza i wykształcenie z zakresu finansów lub dziedzin pokrewnych zmniejszają szanse popadnięcia w długi, choć niektórzy autorzy (Wang, Lu, Malhotra) w swoich badaniach zauważyli odmienną zależność, gdyż okazało się, że im wyższe wyniki na skali wiedzy o finansach miała dana osoba, tym więcej miała długów¹⁸. Gospodarstwa domowe mogą dysponować wiedzą formalną i nieformalną. Formalna będzie efektem wykształcenia (o profilu ekonomicznym lub nieekonomicznym). Wiedza nieformalna jest zaś pozyskiwana z kursów, szkoleń, prasy fachowej i tematycznych programów telewizyjnych. Poziom wiedzy finansowej jest również w pewien sposób związany z miejscem zamieszkania. Gospodarstwa domowe z małych miejscowości rzadziej korzystają z usług kredytowych w bankach, częściej w instytucjach parabankowych i nie jest to wynikiem braku dostępu, lecz często braku wiedzy o takich możliwościach.

Duży wpływ na zadłużenie gospodarstw domowych mają również czynniki psychospołeczne. Wiele badań (m.in. Lea, Mewse, Wrapson) wskazuje na to, że grupy społeczne, w których osoby przebywają, oddziałują silnie na ich zachowania rynkowe. W oparciu o dane dotyczące bankructwa konsumenckiego w Stanach Zjednoczonych udowodniono, że zadłużenie może być spowodowane przez porównania społeczne wobec danej grupy odniesienia¹⁹. Badania te pokazały również, że osoby zadłużone bardzo często kupowały dane towary, aby pokazać przynależność do wybranej grupy społecznej, kopiując niejako ich styl życia.

Wśród różnic indywidualnych członków gospodarstw domowych wymienia się również stosunek do ryzyka. Można wyróżnić gospodarstwa domowe z awersją do ryzyka lub mające neutralne podejście do ryzyka, a także odznaczające się skłonnością do ryzyka. Osoby z awersją do ryzyka często unikają

¹⁵ S. Lea, P. Webley, R.M. Levine, *The economic psychology...*, s. 85–119; J. Legge, A. Heynes, *Beyond reasonable debt: a background report on the indebtedness of New Zealand families*, „Social Policy Journal of New Zealand” 2009, Vol. 35, s. 27–42.

¹⁶ L. Wang, W. Lu, N. Malhotra, *Demographics, attitude...*, s. 179–193.

¹⁷ P. Webley, E.K. Nyhus, *Life-cycle...*, s. 423–446.

¹⁸ L. Wang, W. Lu, N. Malhotra, *Demographics, attitude...*, s. 179–193.

¹⁹ S. Lea, A. Mewse, W. Wrapson, *The psychology of debt in poor households in Britain. Debt or World: Interdisciplinary perspectives on an indebted global society*, Oxford University Press, 2010.

kredytów, nie zadłużają się, zaś osoby skłonne do ryzyka są skłonne ponieść dodatkowe nakłady w celu podjęcia decyzji o wyższym ryzyku. Wang i in.²⁰ wskazali, że takie cechy, jak poszukiwanie wrażeń oraz skłonność do ryzyka wpływają na częstotliwość korzystania z kredytu ratalnego, co potwierdzają częściowo również polskie badania Bajcar i Gąsiorowskiej²¹, które pokazały, że osoby z wysoką potrzebą stymulacji i poszukiwania przyjemności chętniej korzystają z pożyczek.

Za inne cechy osobowościowe istotne w kontekście powstawania zadłużenia uważa się m.in. niestabilność emocjonalną, dużą ugodowość czy też niską sumienność²². Z drugiej strony, stabilność emocjonalna i introwersja zwiększają tendencję do oszczędzania i redukcji poziomu zadłużenia. Na poziom zadłużenia ma również wpływ stosunek do życia, który może być optymistyczny lub pesymistyczny, co przekłada się na własną ocenę kondycji finansowej, a także subiektywną ocenę możliwości spłaty kredytu. Wielu badaczy wskazuje na silne powiązanie nadmiernego optymizmu wobec własnej przyszłości finansowej ze wzrostem posiadanych długów. Uważa się, że osoby z bardziej optymistycznymi oczekiwaniami wobec przyszłości będą pożyczały większe sumy pieniędzy, a nazbyt optymistyczne oczekiwania finansowe dotyczące własnej przyszłości wpływają na wzrost długów w gospodarstwach domowych²³. Z kolei Norvilitis i in., badając zadłużonych studentów, zaobserwowali, że przewidywali oni przyszłe zarobki nadmiernie optymistycznie w porównaniu ze studentami niezadłużonymi²⁴. Podobne wyniki, w kontekście używania karty kredytowej, zgromadzili, Yang i in. oraz Calem i Mester, którzy pokazali, że im większy jest nierealistyczny optymizm konsumenta wobec przewidywanego sposobu używania karty kredytowej (konsument uważa, że będzie spłacał saldo zadłużenia regularnie co miesiąc), tym mniej jest on wrażliwy na koszty kredytu, co w efekcie skutkuje tym, iż wybiera on droższe oferty kart²⁵. Optymiści

²⁰ L. Wang, W. Lu, N. Malhotra, *Demographics, attitude...*, s. 179–193.

²¹ M. Goszczyńska, *Transformacja ekonomiczna w umysłach i zachowaniach Polaków*, Scholar, Warszawa 2010, s. 76.

²² P. Webley, E.K. Nyhus, *Life-cycle...*, s. 423–446.

²³ S. Brown, G. Garino, K. Taylor, S. Price, *Debt and financial expectations: An individual and household-level analysis*, „Economic Inquiry” 2005, Vol. 43, s. 100–120.

²⁴ J.M. Norvilitis, M.M. Merwin, T.M. Osberg, P.V. Roehling, P. Young, M. Kamas, *Personality factors, money attitudes, financial knowledge, and credit-card debt in college students*, „Journal of Applied Social Psychology” 2006, Vol. 36, s. 1395–1413.

²⁵ S. Yang, L. Markoczy, M. Qi, *Unrealistic optimism in consumer credit card adoption*, „Journal of Economic Psychology” 2007, Vol. 28, s. 170–185.

będą więc mieli skłonność do przesadnej oceny własnej sytuacji finansowej, przez co mogą nie doszacować możliwości ewentualnej spłaty zadłużenia.

W innych z kolei badaniach (Davies, Lea) wykazano, że wysokiemu poziomowi zadłużenia odpowiada przychylna postawa wobec długu, a pozytywna postawa rodziny koreluje z zadłużeniem u dzieci²⁶. Tokunaga ustalił, że osoby mające kłopoty ze spłatą kredytów postrzegały pieniądze jako źródło władzy i prestiżu oraz doświadczały więcej lęku niż osoby niezadłużone²⁷. Podobne badania przeprowadziły w Polsce Pakuła i Gąsiorowska, uzyskując nieco odmiennie wyniki, okazało się bowiem, że osoby zadłużające się osiągały niskie wyniki w skali „władzy płynącej z posiadania pieniędzy”, jak też skali „łapania okazji” (wykorzystywania okazji do zarobienia pieniędzy)²⁸. Zadłużenie powiązane było ponadto z niskimi wynikami w skali „awersji wobec zobowiązań finansowych” (co sugeruje pozytywną postawę wobec pożyczania pieniędzy). Zauważono również, że osoby zaciągające kredyty i pożyczki postrzegały pieniądze jako m.in. źródło napięcia, lęku, jak również preferowały go w formie bezgotówkowej. Inne z kolei badania (Norvilitis i in.) pokazały, że impulsywność oraz nieumiejętność odraczania gratyfikacji koreluje z wysokim zadłużeniem²⁹. Tokunaga w swoich badaniach cech osobowościowych ustalił, że osoby mające kłopoty ze spłatą kredytów posiadają zewnętrzne poczucie umiejscowienia kontroli oraz mniejsze poczucie skuteczności niż osoby niezadłużone³⁰. Osoby zadłużone o wiele częściej wyjaśniały również swój stan przyczynami zewnętrznymi, takimi jak nieprzyjazny system lub polityka³¹. Z kolei Michel analizując strukturę rodzinną wśród m.in. Indian Ameryki Północnej, zwraca uwagę na to, że nieobecność ojca wiąże się z występowaniem u dzieci preferencji do natychmiastowych nagród, co może wiązać się ze zmniejszoną zdolnością do samokontroli, a tym samym prowadzić do podejmowania impulsywnych decyzji³².

²⁶ E. Davies, S. Lea, *Student attitudes to student debt*, „Journal of Economic Psychology” 1995, Vol. 16, s. 663–679; C. Hayhoe, L. Leach., M. Allen, R. Edwards, *Credit cards held by college students*, „Journal of Financial Counseling and Planning” 2005, Vol. 16, s. 1–10; H. Tokunaga, *The use and abuse of consumer credit: Application of psychological theory and research*, „Journal of Economic Psychology” 1993, Vol. 14, s. 285–316.

²⁷ H. Tokunaga, *The use and abuse...*, s. 285–316.

²⁸ M. Goszczyńska, *Transformacja ekonomiczna...*, s. 82–83.

²⁹ J.M. Norvilitis, M.M. Merwin, T.M. Osberg, P.V. Roehling, P. Young, M. Kamas, *Personality factors...*, s. 1395–1413.

³⁰ H. Tokunaga, *The use and abuse...*, s. 285–316.

³¹ J. Legge, A. Heynes, *Beyond reasonable debt...*, s. 35.

³² P. Webley, E.K. Nyhus, *Life-cycle...*, s. 423–446.

Na poziom zadłużenia mają również wpływ czynniki instytucjonalno-prawne, w tym polityka makroekonomiczna państwa, np. poziom rozwoju gospodarczego, zamożność społeczeństwa, działania państwa w zakresie rozwoju (np. mieszkalnictwa, refinansowania części kredytów mieszkaniowych itp.).

Rola perspektywy czasowej w powstawaniu zadłużenia

Niewątpliwie to, jak człowiek postrzega upływający czas, jest subiektywne i niepowtarzalne. W badaniach psychologicznych uznaje się, że orientacja temporalna jest reprezentacją czasu i struktury czynności w umyśle osoby i wpływa na jej zachowanie³³, a Zimbardo i Boyd wskazują na jej związek z wieloma zachowaniami człowieka, w tym z ekonomicznymi³⁴. W badaniach z tego obszaru przyjmuje się najczęściej trzy główne (choć nie jedyne) perspektywy: przeszłościową, terażniejszościową i przyszłościową. Zimbardo i Boyd uważają, że osoby z perspektywą przeszłościową są dość konserwatywne i zapobiegawcze oraz preferują zachowanie pieniędzy niż ich wydawanie. Wolą również oszczędzać same niż powierzać pieniądze innym instytucjom, są przy tym dość oszczędne w wydatkach oraz wybierają inwestycje z minimalnym poziomem ryzyka. Osoby o terażniejszej, ale fatalistycznej perspektywie czasowej nie przywiązują dużej wagi do pieniędzy, a w swych decyzjach finansowych opierają się na innych, będąc zależnymi od opinii ekspertów. Są to osoby, które nie kontrolują własnych pieniędzy, ponieważ nie mają poczucia, że wpływają one w jakikolwiek sposób na ich codzienne życie. Terażniejsi hedoniści są z kolei osobami impulsywnymi oraz nastawionymi na natychmiastową konsumpcję. Nie mają przy tym umiejętności oszczędzania, gdyż skupiają się na dniu dzisiejszym, ciesząc się chwilą. Osoby z perspektywą przyszłościową odwrotnie: są nastawione na planowanie i przewidywanie przyszłości, i reprezentują raczej typ osób oszczędzających, inwestujących oraz planujących swoje wydatki. Do spostrzegania czasu przez człowieka w kontekście wydatków konsumpcyjnych nawiązuje również koncepcja cyklu życia, w której subiektywne spostrzeganie aktualnego momentu swojego życia (ile jeszcze jest przede mną, a ile już za mną) będzie skutkowało odpowiednimi zachowaniami finansowymi (zaciągnięciem kredytu, konsumpcją, oszczędzaniem).

³³ B. Bajcar, C. Nosal, *Czas psychologiczny: wymiary, struktura, konsekwencje*, Wyd. Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2004, s. 50.

³⁴ J. Boyd, P. Zimbardo, *Paradoks czasu*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Wyniki badań wskazują na silną korelację krótkiego horyzontu czasowego z długiem³⁵. Dłużnicy są bowiem zorientowani na teraźniejszość, a odroczone nagrody tracą dla nich szybciej na wartości³⁶. Krótki horyzont oznacza, że osoba planuje swoje zachowania w stosunkowo niewielkim przedziale czasowym (dzień, tydzień, miesiąc). Na związki przyszłościowej perspektywy czasowej z zadłużeniem zwraca uwagę Goszczyńska³⁷. Przywołuje ona badania pokazujące, że w kontekście planów konsumpcyjnych horyzont czasowy ludzi (okres, jaki ludzie przewidują, planując swoje zachowania) to przeciętnie 3–4 lata, a w kontekście innych dziedzin może być krótszy niż rok. Osoby oszczędzające mają znacznie dłuższy horyzont czasowy od nieoszczędzających, posiadają mniej długów oraz z większą dokładnością planują swoje zachowania. Najdłuższy horyzont czasowy miały osoby posiadające największe zasoby finansowe, ich horyzont wykraczał poza chwilę śmierci. Wood z kolei uważa, że osoby pochodzące z niższych klas społecznych mają krótkie horyzonty czasowe oraz są bardziej skupione na teraźniejszości, poszukując natychmiastowej nagrody. Osoby z wyższych klas społecznych są zaś według tego autora bardziej racjonalne, mają przyszłościową perspektywę czasową oraz dłuższe horyzonty czasowe³⁸. Z kolei brak zdolności do wyjścia poza chwilę teraźniejszą uważa się za jedną z ważniejszych przyczyn impulsywnego kupowania³⁹.

Obserwując wpływ emocji na skłonność do korzystania z karty kredytowej, Joireman i in. zaobserwowali, że konsumenci przewidujący wystąpienie pozytywnych emocji w wypadku zakupu oraz negatywnych w przypadku rezygnacji, robili zakupy kartą kredytową⁴⁰. Nie posługiwały się kartą osoby, które przewidywały wystąpienie negatywnych emocji w wyniku zakupu i pozytywnych z powodu niekupienia. Można więc powiedzieć, że przewidywanie konsekwencji własnego zachowania może prowadzić do pojawienia się emocji negatywnych lub pozytywnych, co będzie miało wpływ na skorzystanie z karty kredytowej. Wydaje się, że wystąpienie negatywnych emocji będzie powstrzymywało

³⁵ P. Webley, E.K. Nyhus, *Life-cycle...*, s. 423–446.

³⁶ J. Joireman, J. Kees, D. Sprott, *Concern with immediate consequences magnifies the impact of compulsive buying tendencies on college students' credit card debt*, „Journal of Consumer Affairs” 2010, Vol. 44, s. 155–178.

³⁷ M. Goszczyńska, *Transformacja ekonomiczna...*, s. 95.

³⁸ M. Wood, *Socio-economic status, delay of gratification, and impulse buying*, „Journal of Economic Psychology” 1998, Vol. 19, s. 295–320.

³⁹ G.Y. Nenkov, J.J. Inman, J. Hulland, *Considering the future. The conceptualization and measurement of elaboration on potential outcomes*, „Journal of Consumer Research” 2008, Vol. 35, s. 126–141.

⁴⁰ J. Joireman, J. Kees, D. Sprott, *Concern with immediate consequences...*, s. 155–178.

przed dokonaniem zakupu na kredyt. Potwierdzają to Webley i Nyhus, przytaczając wyniki badań, w których samo rozważanie rezultatów swoich zachowań było negatywnie skorelowane z impulsywnością i kupowaniem kompulsywnym⁴¹. Oznacza to, że umiejętność wyobrażenia sobie konsekwencji własnych działań powinno zwiększać samokontrolę oraz zmniejszać przez to zachowania impulsywne.

Podsumowanie

Według koncepcji perspektywy temporalnej nastawienie osoby na przeszłość, terażniejszość bądź przyszłość jest ważnym czynnikiem regulującym zachowanie dłużnika na rynku. Każdy z członków gospodarstwa domowego ma własny styl oceniania upływu czasu i przypisuje indywidualną wagę danemu interwałowi, co z kolei wpływa na jego zachowanie. Z badawczego punktu widzenia najwięcej kontrowersji budzą osoby z orientacją terażniejszą, żyjące „tu i teraz”, całkowicie skoncentrowane na aktualnych wydarzeniach, dążące do maksymalizacji przyjemności płynącej z chwili, działające często impulsywnie. Zadłużając się, zwracają bowiem niewielką uwagę na konsekwencje swoich zachowań i wydaje się, że jest to grupa najbardziej zagrożona. Preferowanie czasu terażniejszego i natychmiastowych nagród wiąże się również z brakiem umiejętności odraczania gratyfikacji, co potwierdza rosnąca liczba osób zadłużonych w rachunkach osobistych, kartach kredytowych. Wydaje się, że z psychologicznego punktu widzenia ważną cechą w radzeniu sobie z zadłużeniem jest zdolność do samokontroli oraz przewidywanie konsekwencji własnych zachowań, co wiąże się ponadto z długością postrzeganego horyzontu czasowego. Interesujące jest również postrzeganie kredytu przez członków gospodarstw domowych w kategoriach dysponowania środkami własnymi, a nie pożyczonymi, za które trzeba zapłacić.

Bibliografia

- Bajcar B., Nosal C., *Czas psychologiczny: wymiary, struktura, konsekwencje*, Wyd. Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2004.
- Boyd J., Zimbardo P., *Paradoks czasu*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Brown S., Garino G., Taylor K., Price S., *Debt and financial expectations: An individual and household-level analysis*, „Economic Inquiry” 2005, Vol. 43.
- Bywalec C., *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009.

⁴¹ P. Webley, E.K. Nyhus, *Parents' influence on children's future orientation and saving*, „Journal of Economic Psychology” 2006, Vol. 27, s. 140–164.

- Davies E., Lea S., *Student attitudes to student debt*, „Journal of Economic Psychology” 1995, Vol. 16.
- Goszczyńska M., *Transformacja ekonomiczna w umysłach i zachowaniach Polaków*, Scholar, Warszawa 2010.
- Hayhoe C., Leach L., Allen M., Edwards R., *Credit cards held by college students*, „Journal of Financial Counseling and Planning” 2005, Vol. 16.
- Joireman J., Kees J., Sprott D., *Concern with immediate consequences magnifies the impact of compulsive buying tendencies on college students' credit card debt*, „Journal of Consumer Affairs” 2010, Vol. 44.
- Lea S., Mewse A., Wrapson W., *The psychology of debt in poor households in Britain. Debtor World: Interdisciplinary perspectives on an indebted global society*, Oxford University Press, 2010.
- Lea S., Webley P., Levine R.M., *The economic psychology of consumer debt*, „Journal of Economic Psychology” 1993, Vol. 14.
- Lea S., Webley P., Walker C.M., *Psychological factors in consumer debt: money management, time horizons and consumer behavior*, „Journal of Economic Psychology” 1995, Vol. 16.
- Legge J., Heynes A., *Beyond reasonable debt: a background report on the indebtedness of New Zealand families*, „Social Policy Journal of New Zealand” 2009, Vol. 35.
- Nenkov G.Y., Inman J.J., Hulland J., *Considering the future. The conceptualization and measurement of elaboration on potential outcomes*, „Journal of Consumer Research” 2008, Vol. 35.
- Norvilitis J.M., Merwin M.M., Osberg T.M., Roehling P.V., Young P., Kamas M., *Personality factors, money attitudes, financial knowledge, and credit-card debt in college students*, „Journal of Applied Social Psychology” 2006, Vol. 36.
- Optimistic Poles carry on spending*, „Financial Times” 2011, No. 7, November.
- Stone B., Maury R.V., *Indicators of personal financial debt using a multi-disciplinary behavioral model*, „Journal of Economic Psychology” 2006, Vol. 27.
- Szewczuk A., *Usługi komunalne*, w: S. Flejterski, A. Panasiuk, J. Perenc, G. Rosa, *Współczesna ekonomika usług*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Tokunaga H., *The use and abuse of consumer credit: Application of psychological theory and research*, „Journal of Economic Psychology” 1993, Vol. 14.
- Viaud J., Roland-Lévy Ch., *A positional and representational analysis of consumption. Households when facing debt and credit*, „Journal of Economic Psychology” 2000, Vol. 21.
- Wang L., Lu W., Malhotra N., *Demographics, attitude, personality and credit card features correlate with credit card debt: A view from China*, „Journal of Economic Psychology” 2011, Vol. 32, No. 1.
- Webley P., Nyhus E.K., *Life-cycle and dispositional routes into problem debt*, „British Journal of Psychology” 2001, Vol. 92.
- Webley P., Nyhus E.K., *Parents' influence on children's future orientation and saving*, „Journal of Economic Psychology” 2006, Vol. 27.
- Wood M., *Socio-economic status, delay of gratification, and impulse buying*, „Journal of Economic Psychology” 1998, Vol. 19.
- Yang S., Markoczy L., Qi M., *Unrealistic optimism in consumer credit card adoption*, „Journal of Economic Psychology” 2007, Vol. 28.

TIME PERSPECTIVE AND HOUSEHOLDS' INDEBTEDNESS. BEHAVIORAL APPROACH

Summary

The paper concerns the issues of households indebtedness and the relation between debt and temporal perspective. The paper discusses the indebtedness construct, analyzes the classification of debt, debtors, and from the interdisciplinary point of view analyzes the main factors influencing indebtedness problem in households. The paper analyzes relations between subjective time perception of a human and relationships with the emergence of debt.

Keywords: indebtedness, households, behavioral finance, time perspective

Translated by Marcin Koziański